

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 38

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 38

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 22/11 від 24.11.2021 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (головний редактор); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, Горлівський інститут іноземних мов, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри державного управління, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ілукман Василь, доктор філософських наук, професор, Інститут етики і біоетики, Пряшівський університет (Словацька Республіка); Макарієв Пламен, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Софійський університет Святого Климента Охридського (Болгарія); Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща); Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (голова ред. ради).

Адреса редколегії: Editorial office address:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Підписано до друку: 06.12.2021 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 21,45.
Тираж 100 прим. Зам. 1221/468

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2021

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Володимир Мельник</i> НАУКОВИЙ РАЦІОНАЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ.....	9
<i>Руслан Васильченко, Олександр Данильченко</i> СВІТОГЛЯДНА КУЛЬТУРА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ І ЇЇ СПЕЦИФІКА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	21
<i>Любов Воробйова</i> ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	30
<i>Андрій Кадикало</i> РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕННЯ ПРО СМЕРТЬ У ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ.....	36
<i>Крістіна Кваша</i> СИНКРЕТИЗМ ЯЗИЧНИЦТВА ТА ХРИСТІЯНСТВА. НАРОДНА РЕЛІГІЯ ЧИ ПРАВОСЛАВ'Я?.....	43
<i>Надія Козаченко</i> КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ФЕМІНІСТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ.....	50
<i>Яна Котець</i> ФОРМУЛА УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ.....	57
<i>Валентина Куриляк</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСІМЕЙНОГО РУХУ «ВСІ РАЗОМ!» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОГОЛОШЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ.....	64
<i>Наталія Манойло</i> РОДОВІ ОЗНАКИ ЛЮДИНИ-НОТАРІУСА.....	73
<i>Наталія Петрук, Олена Гапченко</i> ІДЕЯ ДУХОВНОЇ СПІЛЬНОТИ У ТВОРЧОСТІ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА І ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ УТОПІЇ.....	83
<i>Дар'я Політанська</i> ФІЛОСОФСЬКО-ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ДОКАЗОВОЇ МЕДИЦИНИ.....	90
<i>Ростислав Поліщук</i> ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ ТІЛА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СПОРТУ.....	98
<i>Володимир Сабадуха</i> ПРІОРИТЕТ ДУХОВНОГО ЯК ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВАКУУМУ ТА АНТРОПОЛОГО-ГЛОБАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ.....	105
<i>Ірина Северук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	113

Світлана Сторожук, Ганна Бежнар
ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ МАС-МЕДІА
У КОНСТРУЮВАННІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ.....121

Наталія Щубелка
ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....129

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Вікторія Бунь
ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АЛЬ-ФАРАБІ: ПРОБЛЕМИ УРЯДУВАННЯ В ДЕРЖАВІ.....136

Віталій Гайтан, Богдан Шевченко
ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЕСІОНАЛІЗМ
В ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ЛІВАНУ.....142

Леся Дорош, Поліна Дверій
МАЛІ ТА МІКРОДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН:
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....148

Лілія Жужа, Дар'я Великжаніна
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....156

Ярина Завада
КАТАРСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА КРИЗА: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....163

Наталія Ковтун, Ігор Рафальський, Віктор Заглада
ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОРІСА ДЮВЕРЖЕ.....169

Леся Корнат
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....177

Анастасія Красношлик
ЗЛОЧИННІ НЕДЕРЖАВНІ АКТОРИ В КОНТЕКСТІ НАРКОТРАФІКУ
ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....185

Валерій Кремена
СВІТОВІ ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕКРУТИНГУ
ДО ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....191

Інна Кривдіна, Тетяна Моїсеєва
УКРАЇНА ТА ООН: СПІВПРАЦЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....199

Володимир Ліпкан
БЕЗПЕКА СТРАТЕГІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....205

Галина Луцишин, Ірина Червінка
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ
МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ЛЬВІВЩИНІ.....217

<i>Віктор Мельник</i> ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ І КРИТИКА «НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРІЙ» (ВІД ВІЗАНТІЙСЬКОГО СПАДКУ ДО КОНЦЕПЦІЇ КОНГЛЮТИНАТНОСТІ).....	225
<i>Ольга Мороз</i> ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ РОМСЬКОЇ ГРОМАДИ СЛОВЕНІЇ.....	233
<i>Vasyl Ostapiak</i> COMPONENT OF GLOBAL MANIFESTATIONS OF THE CRISIS.....	240
<i>Віолета Походєєва</i> ЗАПОБІГАННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	245
<i>Ірина Чистякова, Галина Воробйова</i> МІСЦЕ І РОЛЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ В ПРОЦЕСАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	250
<i>Роман Чупрін</i> МОЛОДІЖНІ КВОТИ У ВИБОРЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ПОТРЕБИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НА РІВНІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ.....	256

УДК 168.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ФЕМІНІСТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ

Надія Козаченко

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії*

пр. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

У статті розкривається дискусія щодо розуміння критичного мислення як універсальної характеристики способу мислення, що ґрунтується на культурно нейтральних та об'єктивних процедурах, які дозволяють здійснювати якісні судження. Критичне мислення розглядається як універсальний спосіб прийняття рішень, придатний для всіх, і перелік його ознак може тлумачитися як достатній для обмеження методів критичного мислення як раціональних. Універсальність та достатність означень критичного мислення тривалий час піддається критиці з боку феміністичної епістемології і ця дискусія спровокувала низку питань, які стосуються універсальності критичного мислення в культурному просторі загалом. Чи залежать його методи і результати від культурних особливостей або особливостей певного суспільного прошарку?

Ми розглядаємо універсальність та достатність означень критичного мислення на матеріалі так званої гендерної похибки. Хоча гендерна похибка не знаходить статистично достатнього підтвердження, вона призводить до виникнення інших питань щодо універсальності критичного мислення. Раціональні та аналітичні методи агресивно витісняють інші можливі підходи щодо винесення якісних суджень. Зокрема, ми розглядаємо філософську змагальність як парадигму протиборства, що спричинила несприятливий вплив безпосередньо на саму філософію, марно обмежуючи види теорій, які могли б бути розглянуті, і питання, які могли б бути поставлені. Крім того, на думку феміністичної епістемології, критичне мислення не є нейтральним, оскільки носій знання не може бути відокремлений від самого знання. Ми дійшли висновку, що насправді немає значущих відмінностей у результатах критичного мислення серед жінок та чоловіків, але існує розходження у способах здобуття якісних суджень, які, однак, приводять до потрібного результату. Феміністична епістемологія звертає увагу на переважання агресивних способів аргументації, які відсторонюють незмагальні методи, що розглядаються як менш раціональні. Легітимація як раціональних таких методів, як контекстуальність, ситуативність, гносеологічна позиція «точки зору» та зв'язного знання, індивідуальний досвід, може розглядатися як спосіб досягнення достатності розуміння критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, гендерна похибка, феміністична епістемологія, раціональність, філософське міркування, аргументація.

Вступ. Критичне мислення сьогодні постає однією із загальних компетентностей, якими має володіти громадянин демократичної країни та й загалом будь-яка особистість. Освітняни прописують формування критичного мислення у програмних результатах навчання, залучають закордонні методики його формування і розробляють нові методи. Безперечно, цей процес потребує орієнтації на певне розуміння критичного мислення, що має бути представлене у вигляді означення, переліку проявів і характеристик критичного мислення. Наразі наявна ціла низка таких означень, які по-різному представляють ту чи іншу сторону критичного мислення (див. [1]). Наприклад, «критичне мислення – це інтелектуально дисциплінований процес активного і вмілого осмислення, застосування, аналізу, синтезу та / або оцінки інформації, зібраної або згенерованої за допомогою спостереження, досвіду, роздумів, міркувань або спілкування, в якості керівництва до переконань

і дій» [2]; «критичне мислення – це цілеспрямований, здатний до саморегуляції процес винесення судження, результатом якого є інтерпретація, аналіз, оцінка та умовивід, а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних або контекстуальних міркувань, на яких ґрунтується це судження» [3, с. 2]. Незважаючи на акценти, які дослідники розставляють під час вибору характеристик критичного мислення, можна помітити, що наведені означення критичного мислення передбачають певний інваріант: критичне мислення розглядається як універсальний спосіб прийняття рішень, придатний для всіх, і перелік вказаних ознак може тлумачитися як достатній для обмеження методів критичного мислення як раціональних. Універсальність та достатність означень критичного мислення піддається критиці з боку феміністичної епістемології вже близько 30 років, що породило низку дискусій, масу досліджень і подальших питань, пов'язаних з вказаними характеристиками.

1. Гендерна похибка критичного мислення. На тенденційність означень критичного мислення звернула увагу Барбара Тайер-Бейкон. Дослідниця зазначає, що наявні підходи до розуміння критичного мислення не враховують, ігнорують або применшують важливі інструменти, які допомагають критично мислити. Ідеться про інструменти уяви, інтуїції та емоційних почуттів. Водночас підкреслюються інструменти аналітичних міркувань [4, р. 125]. Такий підхід до розуміння мислення і розуму в цілому не є новаторством сучасних дослідників критичного мислення, а відображає західноєвропейську культурну традицію, яку можна простежити аж до Давньої Греції.

Б. Тайер-Бейкон вважає гендерну упередженість однією з причин обмеженості критичного мислення, оскільки міркування як здатність логічно мислити в західноєвропейському світі вважається переважно чоловічою здібністю, тоді як інтуїція, уява та емоційні почуття асоціюються з жіночими здібностями.

Шарон Байлін вказує низку гендерних упереджень, притаманних критичному мисленню у тому вигляді, у якому його зазвичай представляють теоретики. Зокрема, критичне мислення нехтує емоційним контекстом, надає перевагу раціональній, лінійній, дедуктивній думці над інтуїцією, є агресивним та конфронтаційним, а не колегіальним та спільним, є індивідуалістичним і надає привілей особистій автономії над почуттям спільності та взаємовідносин, має справу з абстракцією і применшує пережитий досвід і конкретні особливості, передбачає об'єктивність, тому не визнає індивідуальної ситуативності [5, р. 191–192].

Ш. Байлін називає ці особливості критичного мислення не чим іншим, як упередженнями, які виростають з певних культурних особливостей, але в цілому можуть бути подоланими. Так, вона вказує, що нехтування емоційним та інтуїтивним аспектами прийняття рішень притаманне критичному мисленню в силу того, що емоції та інтуїція не вважаються значущими компонентами чоловічого способу міркування. Аналогічно агресивність та конфронтація якраз характеризують відповідний змагальний спосіб міркування [5, р. 194].

2. Спроби статистичного аналізу. Дослідження іранських вчених показало, що показники таких характеристик критичного мислення, як здатність до самокорекції, виведення висновків і дедукція, не мають статистично значущої кореляції з гендером (див. [6]). Цей результат мав би поставити крапку, але виникає два питання: «Чому були вибрані саме ці три параметри для порівняння?»; «На обґрунтування якої тези загалом спрямоване це дослідження?». Відповіді на ці питання розкривають результати трохи в іншому світлі. По-перше, самокорекція, виведення висновків і дедукція – це одні з тих проявів критичного мислення, які найпростіше формалізувати, а також представити у вигляді стандартних логічних задач, які не потребують залучення контексту, додаткової інформації, особистого досвіду, емоційної оцінки тощо. По-друге, загальна мета розкривається у висновках самих

же дослідників: «На нашу думку, це [відсутність кореляції] можна виправдати з огляду на той факт, що час навчив жінок бути такими ж хорошими критичними мислителями, як і чоловіки, <...>, незважаючи на стать. Це також може показати, що жінки вчать критично мислити, щоб отримати контроль над власним життям і бути менш залежними від інших» [6, р. 142]. Наведена цитата свідчить про те, що дослідження мало на меті обґрунтувати право жінок на критичне мислення в цілому шляхом демонстрації їхньої здатності виконувати певні аналітичні завдання нарівні з чоловіками.

Дослідження, проведене із залученням української молоді 18–19 років, показало, що у завданнях, де для застосування дедуктивного міркування і отримання висновку потрібно було читати між рядків, поєднувати проаналізовану інформацію з наданого тексту з власними знаннями та досвідом, чоловіки загалом отримали нижчий результат, аніж жінки [7, р. 3091].

Реалізований у 2018 році спільний проєкт університетів України та США «Крос-культурні дослідження суперечки» (див. [8]) може детальніше проілюструвати питання гендерної складової частини критичного мислення. Проєкт передбачав проведення і аналіз опитування з метою вивчення ставлення українців до різних видів суперечок, дискусій, дебатів, а також аргументації та критики, які в них застосовуються. У вибірці українських респондентів автори констатували наявність традиційного розрізнення моделей «чоловічого» і «жіночого» підходу до суперечки: чоловіки більш агресивні, жінки більш пасивні, але при цьому жінки більш турботливі та чуйні. На відміну від чоловіків, жінки обирають просоціальну позицію, в той час як чоловіки більше схильні до проіндивідуальної. Чоловіки продемонстрували набагато вищу готовність брати участь у суперечці, навіть якщо вона перетворюється в конфронтацію з переходами на особистості або загрожує погіршенням подальших стосунків. В цілому чоловіки продемонстрували більш позитивне ставлення як до самої суперечки, так і до її подальших наслідків. Дослідження показали, що, зокрема, українські чоловіки і жінки суттєво відрізняються за орієнтаціями на міжособистісну суперечку. Як правило, чоловіки були більш агресивні, в той час як жінки – більш пасивні і вразливі. Так, найбільший розрив існує у параметрах, які характеризують схильність жінок та чоловіків до уникнення чи провокування суперечки, схильність до безконтрольного використання будь-яких аргументів чи до контролю аргументації під час суперечки.

Спроби статистично показати залежність навичок критичного мислення від гендеру дають неоднозначні результати. За деякими параметрами чоловіки вправніші від жінок, за іншими – жінки показують кращий результат. Можна констатувати, що жінки й чоловіки використовують різні засоби аргументації, відмінні способи оцінки та обробки інформації, але у формально вимірюваних результатах ця різниця нівелюється. Так, серед жінок і чоловіків маємо різні настанови і засоби, але в цілому це не свідчить про те, що представники певної статі більше здатні до правильних суджень чи приймають якісніші рішення. Чоловіки і жінки можуть іти до істини різними шляхами, але зустрічаються в результаті. Таким чином, можемо сформулювати тезу, що гендерні відмінності не мають значущого впливу на вимірювані результати критичного мислення. Отже, в плані універсальності наявні тлумачення критичного мислення можна вважати однаково придатними.

3. Філософська змагальність як метод ворожечі. Чи мала на меті дискусія щодо гендерного акценту критичного мислення поставити під сумнів його універсальність, або ж відстояти рівноцінність жінок як критичних мислителів? Обидва варіанти є правильними. Але, крім того, ця дискусія артикулювала необхідність перегляду не стільки універсальності критичного мислення, скільки його достатності у тому поширеному його розумінні, яке акцентує на «чоловічих» способах міркування. Розглянута вище теза про відсутність гендерної кореляції результатів критичного мислення показує, що шляхи отримання

якісних суджень і правильних рішень, що їх використовують жінки і чоловіки, відрізняються, але дають змогу отримувати співмірний результат. Чому одна група цих шляхів вважається більш прийнятною за іншу? Згідно з нашою тезою способи мають бути визнані рівноцінними. Тут знову маємо спробу знайти відповідь в рамках феміністичної епістемології.

Дженіс Моултон висловлює думку, що ідея ворожнечі постійно супроводжує філософський спосіб міркування в цілому. Змагальність, яка традиційно розглядається як відмітна особливість і перевага філософського методу, не є паритетною, а постає битвою, мета якої – будь-яким способом виграти аргументацію. У цьому горнилі перевагу має більш агресивний, сильний і наполегливий мислитель, тому губляться голоси тих, хто не має сили чи бажання вести агресивну суперечку. Дослідниця наголошує, що парадигма протиборства справила несприятливий вплив безпосередньо на саму філософію, марно обмежуючи теорії, які могли б бути розглянуті, і питання, які могли б бути поставлені. Однак цей вплив зовсім не відійшов у минуле (див. [9]).

Авторитетність парадигми протиборства і розуміння аргументації як боротьби пригнічує інші суспільно доступні дискурси, маргіналізуючи їх і тим самим збіднюючи філософський підхід. Кетрін Хандлбі зауважує, що тут має місце певного роду політичний вплив: одні дискурси узаконюються, в той час як інші дегітимиізуються за рахунок наявності авторитетного наглядача, яким постає філософський змагальний підхід (див. [10, р. 3]).

Люди, яким некомфортно бути долученими до змагальної діяльності, втрачають свої позиції, хоча вони також є носіями цінних ідей і хороших методів згідно з результатами критичного мислення. Багато опитаних жінок «тракувало критичне мислення як змагальну діяльність. Отже, опитані жінки вважали його незручним і невідповідним. Більшість опитаних жінок повідомила, що вони найкраще вчилися, намагаючись зрозуміти позиції інших» [11, р. 227].

4. Зв'язне знання і об'єктивність. Гендерний акцент також спровокував ще одну закономірну претензію до критичного мислення, яка безпосередньо стосується підвалини філософського підходу – об'єктивності знання. Барбара Тайер-Бейкон вказує, що ми розглядаємо критичне мислення як найкращий інструмент міркування та оцінки, оскільки здається, що це найбільш об'єктивний і нейтральний інструмент, який доступний для всіх. Але у дійсності критичне мислення не є нейтральним та об'єктивним, а переконання в його неупередженості ґрунтується на припущенні, що носій знання може бути відокремлений від самого знання.

Б. Тайер-Бейкон зазначає: «Як тільки ми зрозуміємо, що знання та знавці взаємопов'язані, тоді ми усвідомимо, що знання не можуть бути нейтральними та неупередженими, оскільки люди, будучи конструкторами знань, здатні до помилок та вад. Критичне мислення – це інструмент, який не має власного життя. Воно має сенс і мету лише тоді, коли люди ним користуються. Коли люди беруть участь у використанні цього важливого інструменту, виникають упередження та помилки» [4, р. 125].

На відміну від спроб дослідників залишатися осторонь предметів своїх досліджень («допитувати» їх), дослідниці намагаються мінімізувати відстань між собою та тими, кого вони вивчають (вступати в діалог з ними). Змагальні процедури, які деякі жінки розглядають як частину критичного мислення, не сприяють формуванню стосунків консенсусу, на отримання яких переважно спрямовані дослідниці. Отже, жінки намагаються уникати критичності міркувань і маркують аналітичні способи міркувань як такі, що мають справу з «окремим знанням» (separate knowing). Водночас вони виявляють тенденцію до «зв'язного знання» (connected knowing) – контекстного, консенсусного знання, яке, зокрема, передбачає погляд на ситуацію очима іншого [11, р. 227]. Жіноче міркування частіше

спирається на індивідуальний досвід, в той час як чоловіки тяжіють до більш загальної аргументації. З точки зору феміністичної епістемології, побачивши світ з точки зору іншого, ми не лише здатні зрозуміти і прийняти його позицію, але й збагатити своє знання ситуації. Важливим аспектом критичного мислення є *вивчення* припущень чи перспектив, що керують поведінкою чи аргументами, як попередній крок до оцінки. «Зв'язне знання» дозволяє отримати більш справедливую оцінку.

Примітно, що акцентовані феміністичною епістемологією проблеми об'єктивності понад століття відомі методології науки. Вони проявляються в проблемі суб'єкта, залученості спостерігача, навантаженості фактів, фундаментальних невизначеностях тощо і мають свої наслідки і способи вирішення. Але складатися враження, що розуміння фундаментальності проблеми об'єктивності одночасно поєднується зі ставленням до методів її вирішення як до вторинних *ad hoc*-засобів, що не можуть бути визнані легітимними на рівні раціональності в цілому.

У програмній роботі «Жіночі шляхи пізнання» [12] авторки аргументують особливості застосування методів пізнання та аргументації, які наразі залишаються делегітимізованими порівняно з тими методами, які зазвичай відносять до суто раціональних. У дослідженнях з феміністичної епістемології звучить думка, що змушення жінок дотримуватись принципово «чоловічих» характеристик пізнання, таких як абстрактна, об'єктивна думка, підриває жіноче почуття інтелектуальної гідності і відсторонює їх від пізнавальних та аргументаційних процесів.

Висновки. Питання щодо гендерних особливостей критичного мислення породжує низку питань щодо універсальності та достатності розуміння критичного мислення. Іншими словами, чи може розуміння критичного мислення бути поширене на всіх людей і чи вичерпують наявні означення критичного мислення всі ті його засоби і прояви, за допомогою яких функціонує критичне мислення.

Універсальність. Як було показано, немає значущих відмінностей у результатах критичного мислення серед жінок та чоловіків. Однак дискусія щодо гендеру спровокувала низку питань, які стосуються універсальності критичного мислення в культурному просторі загалом. Чи залежать методи і результати критичного мислення від культурних особливостей або особливостей певного суспільного прошарку? Це питання укорінене в соціокультурних основах епістемології і не може бути розглянуте на рівні лише результатів критичного мислення. Але наявність міжнаціональних досліджень дає привід вважати, що загалом характеристики критичного мислення універсальні, хоча й можуть передбачати різні шляхи реалізації.

Достатність. Якщо має місце розходження у способах здобуття якісних суджень, що, тим не менш, приводять до потрібного результату, вочевидь, варто поцікавитися, чому одні способи вважаються більш прийнятними за інші. Феміністична епістемологія ґрунтує свою відповідь на особливостях цих способів, зокрема, вказуючи на наполегливість агресивних способів, які відсторонюють від аргументації менш змагальні методи, за рахунок чого останні розглядаються як менш раціональні. Водночас такі методи, як контекстуальність, ситуативність, гносеологічна позиція точки зору та зв'язного знання, індивідуальний досвід, що потребують емоційного включення, деталізації та гіпотези, можуть значно доповнити арсенал критичного мислителя. Легітимізація їх як раціональних щодо досягнення цілей критичного мислення може розглядатися як спосіб досягнення достатності розуміння критичного мислення.

Список використаної літератури

1. Козаченко Н.П. Критичне мислення: граничні підходи та оптимальні шляхи. *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. праць / ред. : Я.В. Шрамко. Вип. 18. Кривий Ріг, 2017. С. 161–174.

2. Scriven M., Paul R. Critical thinking defined. Handout given at Critical Thinking Conference. Atlanta : GA, 1992.
3. Facione P. A. Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Research findings and recommendations. Newark, DE : American Philosophical Association. (ERIC Document Reproduction Service No. ED315423), 1998.
4. Thayer-Bacon B. Transforming and Redescribing Critical Thinking: Constructive Thinking. *Studies in Philosophy and Education*. 1998. Vol. 17. p. 123–148.
5. Bailin S. Is critical thinking biased? Clarifications and implications. *Educational Theory*. 1995. Vol. 45. Num 2. p. 191–197. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.1995.00191.x>.
6. Bagheri F., Ghanizadah A. Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. Volume 3, Issue 3, 2016, pp. 133–145.
7. Shubina I., Kulakli A. Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ)*. 2019. Vol. 10 (1). P. 3086–3093.
8. Khomenko I., Hample D. Comparative analysis of arguing in Ukraine and the USA. ISSA: Proceedings of the Ninth Conference of the International Society for the Study of Argumentationp. Amsterdam : Sic Sat, 2019. p. 628–639.
9. Moulton J. A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method. *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, Philosophy of Science*. Boston : D. Reidel, 2004. p. 149–164.
10. Hundleby C.E. Critical Thinking and the Adversary Paradigm. *APA Newsletters*. 2013. Vol. 13 (1). p. 2–8.
11. Browne M.N., Kubasek N.K., Harris J.A. The Challenge to Critical Thinking Posed by Gender-Related and Learning Styles Research. *To Improve the Academy*. 1989. Vol. 168. p. 225–234.
12. Belenky M.P., Oinchy B.M., Golderger N.R., Mattuck J.T. Women’s ways of knowing. Revised edition. New York : Basic Books, 1997.

CRITICAL THINKING AND FEMINIST EPISTEMOLOGY

Nadiia Kozachenko

Kryvyi Rih State Pedagogical University,

Department of Philosophy

Gagarina Avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

The article discusses the understanding of critical thinking as a universal feature of a way of thinking based on culturally neutral and objective procedures which allow to obtain qualitative judgments. Critical thinking is considered a universal way of making decisions, suitable for everyone thereby its features list can be interpreted as sufficient to define the methods of critical thinking as rational. The universality and sufficiency of critical thinking definitions have been criticized by feminist epistemology, and this discussion has raised several questions about the universality of critical thinking in the whole cultural space: whether its methods and outcomes depend on particular cultural or social strata.

We consider the universality and sufficiency of critical thinking definitions on the matter a so-called “gender bias”. Although gender bias hasn’t been confirmed statistically sufficiently, it raises other questions about the universality of critical thinking. Rational and analytical methods aggressively displace other possible approaches to making qualitative judgments. In particular, we view philosophical competition as a paradigm of confrontation that has had an adverse effect directly on philosophy itself, in vain limiting the types of theories that could be considered and the questions that could be asked. In addition, according to feminist epistemology, critical thinking is not neutral, because the agent of knowledge can not be separated

from knowledge itself. We conclude that there are no significant differences in the results of critical thinking among women and men, but there are differences in the ways of obtaining qualitative judgments, which, nevertheless, lead to the desired result. Feminist epistemology draws attention to the predominance of aggressive ways of arguing that remove uncompeting methods considering them as less rational. Legitimation as rational some additional methods, such as contextuality, situationality, the epistemological position of “point of view”, connected knowledge, individual experience, can be seen as a way to achieve sufficient definition of critical thinking.

Key words: critical thinking, gender bias, feminist epistemology, rationality, philosophical reasoning, argumentation.